

УДК 631.17(477) «18»

Н. П. Коваленко

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIX СТОЛІТТІ

Встановлено, що у XIX ст. аграрне виробництво на українських землях відбувалось відповідно до розвитку продуктивних сил суспільства, його соціально-економічних особливостей і науково-технічного прогресу та ґрунтувалось на пріоритетних наукових напрямках і поширенні галузевих наукових знань. Визначено, що здобутки українських вчених із розроблення ефективного господарювання знайшли своє втілення у практиці сільськогосподарських товаровиробників, як поміщиків, так і окремих селянських господарств. З'ясовано істотну перешкоду в удосконаленні аграрного виробництва, яка полягала у застосуванні недосконалих агротехнічних методів через відсутність спеціальних шкіл та розвинених поміщицьких господарств і ферм, що могли б слугувати зразком для селян.

Ключові слова: *аграрне виробництво, особливості розвитку, галузеві наукові знання, сільськогосподарські товаровиробники.*

Постановка проблеми. Вважаємо, що понині залишається недостатньо дослідженою актуальна проблема особливостей аграрного виробництва на українських землях, що входили до складу Російської імперії у XIX ст. На історичному шляху свого розвитку технології в аграрному виробництві акумулювали багатотисячний вітчизняний досвід, збагативши його кращим із здобутків зарубіжних напрацювань. Тому надбання вчених аграрної галузі минулих епох є потужним теоретичним та методологічним базисом для опрацювання практичних рекомендацій щодо формування подальшої стратегії збалансованого землекористування у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей аграрного виробництва на українських землях присвячено праці вчених: І. Примака, П. Бойка, М. Вихватенка, В. Гудзя, Н. Коваленка та ін. Водночас залишається важливим дослідження особливостей аграрного виробництва у господарствах поміщиків та окремих селян-господарів упродовж XIX ст. з метою впровадження оптимальних агрофітоценозів у господарствах різної спеціалізації та форм власності на землю.

Мета. Метою цієї статті є встановлення на основі цілісного науково-історичного аналізу особливостей аграрного виробництва на українських землях у XIX столітті, що забезпечить використання найістотніших здобутків минулого в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. До початку XIX ст. на українських землях, що входили до складу Російської імперії, використовували зерно-парову систему землеробства, де у господарствах вся земельна площа перебувала в стані обробітку. Зміна культур відбувалась у вигляді двопільних сівозмін: 1 ділянка – пар, 2 – озима пшениця або 1 – пар, 2 – озиме жито; або трипільних сівозмін: 1 ділянка – пар, 2 – озимі зернові, 3 – ярі зернові [1, 58]. За значного

проростання бур'янів використовували трипільні сівозміни з двома полями пару: 1 – пар, 2 – пар, 3 – овес або ячмінь. Ліквідація багаторічного перелогу спричинила різке погіршення якості хліба: знижувався вміст білка та клейковини, зерна ставали дрібними. Ще одним наслідком стало зменшення пасовищ для худоби за рахунок ліквідації трав'янистих перелогів.

У першій половині XIX ст. для розвитку галузевих досліджень у Російській імперії створено перші зразкові казенні ферми. Одним з перших засновників зразкових ферм був міністр фінансів Є. Канкрін, який у 1824 р. подав до Державного комітету міністрів записку «Про заснування зразкових ферм для вирощування торговельних рослин і поліпшення хліборобства й сільського домогосподарства», яка була офіційно схвалена у 1825 р. [1, 62]. На українських землях першою засновано у 1826 р. Луганську зразкову казенну ферму – аграрний навчальний заклад із європейськими стандартами. На базі цього науково-методичного і аграрно-виробничого центру впроваджували новітні європейські галузеві наукові досягнення та інтегрували європейський досвід у підготовку фахівців для аграрного виробництва. У 1840 р. Луганську зразкову казенну ферму реорганізовано в Катеринославську навчальну казенну ферму – навчальний заклад для Новоросійського краю з територіями Катеринославської, Таврійської, Херсонської губерній, землями Війська Донського і Кавказу. Новоутворений навчальний заклад надавав комплекс методичних, наукових, практичних і просвітницьких послуг в аграрній галузі. Досягнення та успіхи Катеринославської казенної навчальної ферми як аграрно-виробничого і науково-методичного центру мали не лише регіональне значення й визнання, а й впливали на аграрне виробництво Російської імперії в цілому.

У першій половині XIX ст. розвиток аграрних знань зумовив необхідність інтенсивного їх поширення серед населення. У 1837 р. затверджено Міністерство державних маєтностей у складі трьох департаментів, канцелярії, Ради Міністра та Вченого комітету [1, 63]. Міністерство забезпечувало управління державним майном, лісовим господарством, аграрною освітою, збиранням статистичних даних, розробленням необхідних заходів для подальшого розвитку різних галузей сільського господарства.

Важливу роль Міністерство відіграло у розвитку галузевих наукових знань у Подільській губернії. Якщо на початку XIX ст. поміщики і селяни Подільської губернії в аграрному виробництві діяли за старими звичаями: розділяли поля на три частини, орали їх плугами, деякі з яких удобрювали, а в трипільних сівозмінах зерно-парової системи землеробства обов'язково вирощували озиму пшеницю для отримання основного продукту споживання – зерна [2, 45]. То у 1830-х роках деякі поміщики почали розширювати вирощування просапних культур у чотирипільних сівозмінах [3, 140].

У XVIII – першій половині XIX ст. виявилась значна зацікавленість і безпосередній зв'язок поміщиків з сільським господарством. Основними чинниками, які наблизили поміщиків до безпосереднього ведення сільського господарства, стали значні зміни в загальній економіці країни, що спричинили розвиток промисловості, зростання

міського населення та цін на хліб і збільшення експорту сільськогосподарської продукції. Одним із негативних чинників цього явища були несприятливі погодні умови, і перш за все посухи, що призводили до неврожаїв сільськогосподарських культур та голодування людей. Повсюдно спостерігали велику залежність аграрного виробництва від незначних коливань погоди і нездатність протистояти навіть короткочасним посухам, яких у XVIII ст. налічувалось 34, у XIX ст. – 40 посушливих років [1, 3]. Але на основних польових масивах безроздільно панували трипільні сівозміни зерно-парової системи землеробства з усіма їх недоліками. Щоб запобігти подальшому зниженню урожаю, потрібно було забезпечити впровадження системи ефективного вирощування сільськогосподарських культур, обробітку ґрунту та удобрення.

У першій половині XIX ст. зроблені неодноразові спроби перенесення сівозмін плодозмінної системи землеробства у господарства, що знаходились на українських землях. Проте у більшості випадків популяризація плодозмінної системи землеробства в Російській імперії не досягла успіху, а її практичне освоєння на українських землях часто закінчувалось невдачею.

Одним із чинників, що стримували впровадження плодозмінної системи землеробства у Російській імперії, були особливості експортної політики держави. Основними товарними продуктами Російської імперії у той час було зерно і частково льон. За плодозмінної системи землеробства не забезпечувалось збільшення посівних площ зернових культур, та навіть скорочувалось, порівняно із зерно-паровою системою землеробства. Невиправдані за умов екстенсивних систем землеробства виявилось вирощування у сівозмінах плодозмінної системи землеробства 25% просапних культур. Крім того, значною перешкодою у їх впровадженні були суворі природні умови, особливо посухи, які часто повторювались, і відмова від чистого пару на більшій частині території країни у той час була цілком неможливою. На неудобрюваних та погано оброблених ґрунтах зайняті пари призводили до отримання низьких урожаїв озимого жита і озимої пшениці.

На початку XIX ст., пристосовуючись до умов зростаючих товарно-грошових відносин, прагнучи збільшити прибутковість своїх маєтків, частина поміщиків розширяла площі посіву прибуткових на внутрішньому та зовнішньому ринках зернових і технічних культур за рахунок скорочення пасовищ та селянських наділів. У південно-західних губерніях отримали розвиток наступні сільськогосподарські виробництва: бурякосіяння і цукроваріння. Досконаліші землеробські знаряддя, особливо молотарки та віялки, широко застосовували в південних і південно-східних губерніях, де швидко розширювалось виробництво зерна на експорт. У деяких поміщицьких та селянських господарствах центрально-чорноземних губерній отримала розповсюдження зерно-парова система землеробства з вирощуванням озимого жита, ярої пшениці, вівса, конопель, гороху, льону та травосіяння [4, 12–13].

Перша половина XIX ст. на українських землях характеризується як період розкладу феодально-кріпосницької системи господарювання. Розвиток промисловості та зростання міського населення,

збільшення внутрішнього і зовнішнього товарообігу, експорт хліба та підвищення цін на хліб – все це відкривало широкі можливості для піднесення сільського господарства і одержання високих грошових прибутків. Розширення посівних площ зернових культур відбувалось, переважно, шляхом збільшення посівів озимої пшениці, яка стала основною товарною культурою [2, 45; 5, 74]. Крім того, зростали посівні площі технічних культур: льону, тютюну, цукрових буряків [3, 140].

У 1840–1850-х роках на українських землях відмічено значну кількість поміщицьких господарств, які застосовували в аграрному виробництві техніку та удосконалені знаряддя праці. Деякі зрушення спостерігалися і в селянських господарствах, хоча особиста залежність більшості селян від поміщиків й тяжка феодальна експлуатація гальмували застосування ними удосконалених сільськогосподарських знарядь і вирощування економічно вигідних культур. До удосконалення господарювання вдавалася здебільшого заможна верхівка державних селян, колоністів, а також окремі поміщицькі селяни, що перебували на оброчній повинності.

У цей же період відбувалися зміни в розвитку природничих наук. Зокрема, аграрна наука набувала все більшого галузевого характеру, а землеробство почало виділятися в окрему самостійну галузь. Все це у цілому сприятливо позначилося на можливостях використання і широкого впровадження нових прогресивних систем землеробства на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Але перехід до таких систем землеробства вимагав змін у системі господарювання, на які зважувалися тільки деякі поміщики. Хоча на теоретичному і на практичному рівні ефективність переходу до систем землеробства з багатопільними сівозмінами переконливо була доведена багатьма дослідниками.

У другій половині XIX ст. виникли соціально-економічні передумови для становлення галузевої наукової думки, що було забезпечено селянською реформою 1861 р. [1, 85]. Вона створила підґрунтя для розвитку промислового капіталізму, виокремлення та зростання товарності аграрної галузі. Нові вимоги, які встановлювалися до вирощування сільськогосподарських культур, передбачали зростання їх продуктивності та скоростиглості, що потребувало володіння спеціальними знаннями і навиками. Важливу роль в останньому у пореформений період, відіграли земства – органи місцевого самоуправління, впроваджені земською реформою 1864 р. Земські організації (губернські, повітові) відіграли помітну роль у поширенні аграрної освіти та науки. Вони відкривали сільськогосподарські училища, музеї, дослідні поля та станції, до роботи яких залучали провідних агрономів. Організували сільськогосподарські виставки, здійснювали закупівлю насінневого матеріалу. Поміщицькі та селянські господарства поступово наближувалися до ринкових відносин.

У пореформений період впроваджували системи господарювання з вирощуванням нових культур: конюшини, люцерни, бобових культур, вносили як органічні, так і мінеральні добрива. Відбувався перехід від трипільних до багатопільних сівозмін із посівями багаторічних бобових трав та розорюванням перелогів. Розвиток капіталістичного аграрного виробництва, розширення транспортних і торговельних зв'язків зумовили необхідність

спеціалізації аграрного виробництва. У зв'язку з цим південні губернії стали виробляти більше товарного зерна, особливо пшениці та ячменю; правобережні та, частково, лівобережні – цукрових буряків, пшениці, жита; господарства Полісся спеціалізувалися з виробництва льону, гречки та картоплі.

У другій половині XIX ст. зерно-парова система землеробства вичерпала свої внутрішні можливості і вступила в протиріччя з потребами розвитку аграрного виробництва. Виходом з цього стану став перехід до багатопільних сівозмін, запровадження яких було не тільки наслідком впливу чи запозичення, а також і результатом еволюції господарських традицій – концентрованого досвіду багатьох поколінь аграріїв. У зерно-паровій системі землеробства була перевага, яка при переході до плодозмінної системи землеробства допускала її трансформацію: застосування у сівозмінах конюшинового поля однорічного використання, а звідси – впровадження четвертого поля [1, 86]. Наступним етапом запровадження плодозмінної системи землеробства був посів конюшини в паровому, озимому і ярному полях сівозміни, заключним етапом – закріплення використання плодозмінної системи рішенням сільського зібрання.

У районах з виробництва цукрових буряків поширювалось впровадження і освоєння інтенсивніших, порівняно з трипільними, багатопільних сівозмін. Саме із вирощуванням цукрових буряків пов'язана поява нових сівозмін і польового травосіяння, застосування досконаліших землеробських знарядь, впровадження удобрення та ефективного обробітку ґрунту. До причин, які стримували після реформи 1861 р. перехід від традиційної зерно-парової системи землеробства до нових досконаліших належали: залишки кріпосництва і, зокрема, великі поміщицькі землеволодіння та мізерні селянські наділи, обтяжені високими викупними платежами та громадська форма землеволодіння; відсутність у країні аграріїв, що мали сільськогосподарську освіту, та незнання кращих систем землеробства.

Починаючи з 1861 р. здобутки українських вчених з розроблення ефективних систем землеробства знайшли своє втілення у практиці сільськогосподарських товаровиробників, як поміщиків, так і окремих селян-господарів. Із розвитком галузевої науки удосконалювалися системи землеробства: у господарствах поміщиків впроваджували 3–6 та 7–12-пільні сівозміни, в яких озиму пшеницю, як основну культуру, вирощували після бобових попередників. У господарствах заможних селян, хуторян, фермерів спостерігалось подальше зростання товарного виробництва, розширювалися посіви зернових та технічних культур, широко застосовувалася передова агротехніка [6, 7; 7, 19].

Якщо у першій половині XIX ст. у деяких маєтках поміщиків Київської губернії надавали перевагу 4-пільним сівозмінам, в яких вирощували озимі хлібні культури (жито і пшениця), кормові трави, овочеві коренеплоди [8, 4–6], то у 1880-х роках впроваджували дванадцятипільну сівозміну з широким набором сільськогосподарських культур: 1 поле – удобрений пар, 2 – цукрові буряки, 3 – зелений горошок, 4 – озимі, 5 – удобрений пар, 6 – озимі, 7 – цукрові буряки, 8 – ярі, 9 – неудобрений пар, 10 – озимі, 11 – горох, 12 – ярі [9, 1].

Але все ж таки у багатьох губерніях аграрне виробництво здійснювалось застарілими методами. У Волинській, Київській, Подільській, Таврійській та Чернігівській губерніях застосовували переважно двопільні сівозміни із внесенням гною: 1 поле – озима пшениця, 2 – жито, а третє поле виділяли для лучних сінокісних земель [10, 46]. Впроваджували 3–4-пільні сівозміни перелогової системи землеробства [11, 5–6]; трипільні сівозміни зерно-парової системи землеробства з удобренням паром, у яких вирощували озиму та яру пшеницю, жито, овес, ячмінь, гречку [12, 15; 13, 3–4; 14, 117; 15, 115]. Незважаючи на значне збільшення посівних площ та кількості засіяного насіння у деякі роки відбувалось зменшення виробництва зерна [12, 15]. Хоча деякі землевласники почали переходити до плодозмінної системи землеробства із впровадженням травосіяння [16, 19, 31–32; 17, 18–20; 18, 24–25]. Впроваджували п'ятипільні сівозміни з вирощуванням зернових, моркви, картоплі, баштанних, рижю, вівса; багатопільні зерно-бурякові сівозміни з вирощуванням однорічних трав та внесенням гною і мінеральних добрив.

У господарствах впроваджували багатопільні плодозмінні сівозміни з травосіянням: білою і червоною конюшиною, тимофіївою, кормовим горошком, безостим стокосом [19, 53; 20, 11; 21, 35]; без багаторічних трав з посівами однорічних бобових або бобово-злакових культур на зелений корм і сіно та на зерно (горох, боби, квасоля); у бурякозійній районах – плодозмінні сівозміни з цукровими буряками, внесенням добрив і ретельним обробітком ґрунту, що сприяло збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції [22, 15; 23, 28; 24, 9; 25, 17–18].

Істотна перешкода в удосконаленні аграрного господарювання полягала у низькій продуктивності праці селян. Основною причиною такого становища було малоземелля, далекоземелля і черезсмузжя, застосування недосконалих агротехнічних заходів, використання застарілих трипільних сівозмін зерно-парової системи землеробства майже на всій території аграрних господарств через відсутність належної кількості спеціальних освітніх закладів та розвинених поміщицьких господарств і ферм, які могли б слугувати зразком для селян.

Проте, існували великі поміщицькі господарства, площі яких сягали десятків тисяч десятин землі кожне. Найбільшим господарствам, які впроваджували багатопільні сівозміни, належало близько 2 млн. дес., серед яких були володіння Бобринських, Браницьких, Потоцьких, Скоропадських, Харитоненків у Київській, Полтавській, Харківській, Чернігівській губерніях. Але вони були винятком і для селянського населення незрозумілим і неприйнятним прикладом.

Висновки. Можна зробити висновок, що у XIX ст. аграрне виробництво у господарствах, які знаходилися на українських землях, відбувалось відповідно до розвитку продуктивних сил суспільства, його соціально-економічних особливостей і науково-технічного прогресу. Воно ґрунтувалось на узагальненні пріоритетних наукових напрямів та поширенні спеціальних наукових знань. Істотна перешкода в удосконаленні господарювання полягала у застосуванні недосконалих агротехнічних заходів та відсутності спеціальних освітніх закладів, а також розвинених поміщицьких господарств і ферм, які могли б слугувати зразком для селян.

Список використаної літератури та джерел

1. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сієвзмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія / Н. П. Коваленко. – Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 490 с.
2. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф.442. – Оп. 1. – Спр. 1195, ч. 1. – 208 арк.
3. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр.1195, ч. 2. – 207 арк.
4. ЦДІА України. – Ф.1958. – Оп. 3. – Спр. 793. – 84 арк.
5. ЦДІА України. – Ф.51. – Оп. 1. – Спр.1109. – 99 арк.
6. Держархів Київської області. – Ф.2. – Оп.41. – Спр.191. – 25 арк.
7. Держархів Київської області. – Ф.804. – Оп. 1. – Спр.2521. – 99 арк.
8. ЦДІА України. – Ф.2053. – Оп. 1. – Спр.130. – 12 арк.
9. ЦДІА України. – Ф.2219. – Оп. 1. – Спр.235. – 1 арк.
10. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп.691. – Спр.237. – 238 арк.
11. ЦДІА України. – Ф.500. – Оп. 1. – Спр.161. – 125 арк.
12. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп.533. – Спр.183. – 53 арк.
13. ЦДІА України. – Ф.442, оп. 540. – Спр.131. – 23 арк.
14. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп. 712. – Спр.420. – 388 арк.
15. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп.712. – Спр.424. – 415 арк.
16. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп. 533. – Спр.242. – 56 арк.
17. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп.534. – Спр.422. – 87 арк.
18. ЦДІА України. – Ф.442. – Оп.691. – Спр.237. – 641 арк.
19. Держархів Київської області. – Ф.804. – Оп. 1. – Спр.120. – 56 арк.
20. Держархів Київської області. – Ф.804. – Оп.1. – Спр.1669. – 73 арк.
21. Держархів Київської області. – Ф.804. – Оп.1. – Спр.2200. – 96 арк.
22. Держархів Київської області. – Ф.1. – Оп. 295. – Спр.54874. – 205 арк.
23. Держархів Київської області. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.65695. – 132 арк.
24. Держархів Київської області. – Ф.804. – Оп.1. – Спр.904. – 78 арк.
25. Держархів Київської області. – Ф.804. – Оп.1. – Спр.2491. – 125 арк.

References

1. Kovalenko, N. P. (2014). *The becoming and development of scientifically-organizational bases of application of home crop rotations in the systems of agriculture (the second half of XIX is beginning of XXI of century): monograph*. Kyiv: TOV «Nilan-LTD» (in Ukr.).
2. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 1, archive file 1195, 1 [in Russ.].
3. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 1, archive file 1195, 2 [in Russ.].
4. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 1958, description 1, archive file 793 [in Russ.].
5. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 51, description 3, archive file 1109 [in Russ.].
6. State archive of Kyiv region, fund 2, description 41, archive file 191 [in Russ.].
7. State archive of Kyiv region, fund 804, description 1, archive file 2521 [in Russ.].
8. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 2053, description 1, archive file 130 [in Russ.].
9. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 2219, description 1, archive file 235 [in Russ.].
10. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 691, archive file 237 [in Russ.].
11. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 500, description 1, archive file 161 [in Russ.].
12. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 533, archive file 183 [in Russ.].
13. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442,

- description 540, archive file 131 [in Russ.].
14. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 712, archive file 420 [in Russ.].
15. Central State Historical Archive of Ukraine, f. 442, description 712, archive file 424 [in Russ.].
16. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 533, spr. 242 [in Russ.].
17. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 534, archive file 422 [in Russ.].
18. Central State Historical Archive of Ukraine, fund 442, description 691, archive file 237 [in Russ.].
19. State archive of Kyiv region, fund 804, description 1, archive file 120, 56 [in Russ.].
20. State archive of Kyiv region, fund 804, description 1, archive file 1669 [in Russ.].
21. State archive of Kyiv region, fund 804, description 1, archive file 22001, 96 [in Russ.].
22. State archive of Kyiv region, fund 1, description 295, archive file 54874 [in Russ.].
23. State archive of Kyiv region, fund 1, description 295, archive file 65695 [in Russ.].
24. State archive of Kyiv region, fund 804, description 1, archive file 904 [in Russ.].
25. State archive of Kyiv region, fund 804, description 1, archive file 2491 [in Russ.].

N. Kovalenko

FEATURES OF AGRARIAN PRODUCTION ON UKRAINIAN EARTH IN XIX CENTURY

On the historical way of the development of technology in an agrarian production accumulated centuries-old home experience, enriching him the best from the achievements of foreign works. Therefore acquisition of scientists of agrarian industry is a powerful theoretical and methodological base for working of practical recommendations in relation to forming of further strategy of the balanced land-tenure in Ukraine.

Research of features of agrarian production is in economies that were in XIX century on territory of modern Ukraine.

It is set that in XIX century an agrarian production on Ukrainian earth was base on generalization of priority scientific directions and distribution of branch scientific knowledge. Certainly, that the achievements of the Ukrainian scientists from development of effective menage found the embodiment in practice of agricultural commodity producers, both squires and separate rural owners.

It is set that in XIX century an agrarian production in economies that were on Ukrainian earth took place in accordance with development of productive forces of society, him socio-economic features and scientific and technical progress. Certainly, that after the degree of development of the system of menage improved after intensity of production: from primitive to extensive and intensive. The primitive systems of menage were characterized by insignificant part of suitable to till earth that used for sowing of grain-crops at the natural way of proceeding in fertility of soil under act of cultures and without participation of man. It is found out, that a substantial obstacle in the improvement of agrarian menage consisted in application of imperfect agrotechnical measures for lack of branch educational schools and developed squire economies and farms that would serve as a standard for peasants.

It is found out, that acquisition of scientists of agrarian industry is a powerful theoretical and methodological base for working of practical recommendations in relation to forming of further strategy of the balanced land-tenure in our state.

Key words: agrarian production, features of development, branch scientific knowledge, agricultural commodity producers.